

Book Review

Lena Almqvist Nielsen
*Förhistorisk tid i skolan:
Historiekulturella, arkeologiska och
didaktiska perspektiv på
läroböcker, undervisningsfilm och
platsbesök cirka 1900–2020*

Karlstads universitet (PhD diss.)
2025, 113 pp.

Det är ovanligt med forskning som rör SO-ämnena i de tidiga årskurserna. Den nordiska förhistorien tas upp som undervisningsinnehåll i den svenska läroplanen för årskurserna 1–3 (Skolverket 2022) och detta är den enda gången forntiden ur ett nordiskt perspektiv förekommer i nuvarande läroplan. Denna avhandling är därför ett viktigt bidrag till den historiedidaktiska och utbildningshistoriska forskningen i Sverige. Arkeologi som vetenskap får dessutom sällan röst i utbildningsvetenskapliga sammanhang, och det är värdefullt att nu så sker.

Almqvist Nilsens avhandling har flera grenar. Huvudfokus är hur arkeologisk kunskap transformeras i olika sammanhang (tid, plats och form) till kunskap avsedd för skolans yngsta elever, det Thomas Popkewitz (2002) beskriver som ett ämnes alkemi, samt hur omvandling manifesteras i läroböcker, undervisningsfilm och platsbesök under lite mer än en hundraårsperiod från början på 1900-talet till början på 2000-talet. För att studera detta, ägnas avhandlingen åt dels arkeologin som vetenskap under den aktuella tidpunkten, dels hur nya vetenskapliga rön letar sig ned i de undersökta läromedlen och filmerna.

Avhandlingens teoretiska ramverk är det historiekulturella perspektivet.

I de tre studierna som ingår i avhandlingen finns också ett genusperspektiv rörande hur män och kvinnor framställs i filmerna och läroböckerna under perioden samt hur detta samspelar med förändringar inom arkeologin. Till det läggs elevers upplevelser av en platsbaserad undervisning vid Bronsåldersbyn Vitlycke i Tanum.

Avhandlingen är en sammanläggningsavhandling. Basen utgörs av Almqvist Nilsens licentiatuppsats, som skrevs inom ramen för Forskarskolan i historiska medier vid Umeå universitetet, och har därutöver skrivits inom ramen för doktorandstudier vid forskarskolan Kunskap, ämnen och kvalitet i lärarutbildning och klassrum.

Licentiatuppsatsen *Förhistorien som kulturellt minne: Historiekulturell förändring i svenska läroböcker 1903–2010* behandlar, precis som titeln anger, läroböcker rörande nordisk förhistoria mellan åren 1903 och 2010. De böcker som tas upp är utvalda baserade på upplagestorlek och jämförs med populärhistoriska översiktsverk i arkeologi under samma tidsperiod, sammantaget 34 läroböcker och sju populärvetenskapliga översiktsverk. Läroböckerna är främst riktade mot de yngre årskurserna.

Studien delas in fyra perioder baserade på de sju översiktsverkens utgivningsår. Syfte och frågeställning är hur väl läroböckerna överensstämmer med den arkeologiska forskningen som framkommer i översiktsverken samt förändringar under perioden rörande kulturellt minne samt hur män och kvinnor framställs. Även de för tiden aktuella läroplanernas skrivningar rörande området och hur läroplanerna återspeglas i läroböckerna studeras.

Det teoretiska ramverket är historiedidaktiskt och begreppet historiekultur (Rüsen 2004) samt hur det historiekulturella minnet i texterna visar på förändringar i historiekulturen utgör bas för analysen. Begreppet som används som analysverktyg är kulturellt minne. För att illustrera detta används beteckningarna aktiv och passiv glömska, samt kanon. Den förstnämnda är när tidigare sanningar visat sig osanna och då förtigs, det andra är ett urval och betoningsfråga, vissa skildringar försvinner och andra tillkommer. Kanon betecknas för det som är gemensamt och återkommande under hela undersökningsperioden. Värt att notera är att under alla perioder utkommer läroböckerna i flera upplagor. Enligt Almquist Nilsson är det en indikation på att förhistorien ses som fast och oföränderlig, vilket också fördröjer att nya arkeologiska rön når läroböckerna.

Under de fyra perioderna går utvecklingen från hjältesagor från vikingatiden till mer vardagliga berättelser med barn i centrum. Under den första perioden (1903–1943) är det nationalism och en betoning på en utveckling från vildar till civilisation men att förhistoriens människor var förfäderna, kvinnorna under denna period är osynliga. Birka och vikingatågen är en kanon som kommer att stå sig över alla de fyra perioderna. Den andra perioden (1944–1968) lägger till kvinnorna men med en tydlig könsuppdelning i sysslor och även i betydelse av dessa sysslor, med kvinnors som mindre viktiga. Berättelser är fortsatt viktiga, men är något mindre heroiska. Kanon som tillkommer är yngre runrader och järnets roll för dåtiden samhälle.

Tredje perioden (1969–1987) ser stora förändringar inom arkeologin, vilket enligt Almquist Nilsson inte fullt ut återspeglas i läroböckerna. Några

förändringar sker dock. Betoningen på svenskar och att människorna under förhistorien var förfäder till dagens befolkning försvinner, liksom talet om vildar. Kanon med Birka finns kvar, men Ansgar förpassas ned i glömska. Fler av de tidigare dramatiserade berättelserna försvinner. Gällande genus så betonas fortfarande kvinnornas särart men deras (föreställda) arbete, som att samla nötter, lyfts fram mer. De får dock inte mer utrymme i illustrationerna.

Gemensamt för alla de undersökta perioderna är att bronsåldern får mycket lite utrymme och att kvinnorna under bronsåldern ännu mindre. Under sista perioden (1988–2010) har läroplanerna tydliga skrivelser om jämlikhet mellan könen och skolans ansvar att motverka skadliga könsnormer. Dessa skrivelser avspeglas i viss mån i läroböckerna. Kvinnor, barn och trälar blir mer synliga i texterna och i illustrationerna. Under denna period tillkommer också kvinnliga författare av läroböckerna. Läroböckerna förefaller dock ligga långt ifrån den tillgängliga arkeologiska forskningen, det ges till och med olika årtal för när jordbruket introducerades i Sverige och flera läromedel nämner inte hållristningar.

Det finns sammantaget en stark berättelse om förhistorien som upprepas genom hela undersökningsperioden, den följer i viss mån nya arkeologiska upptäckter och samhällsförändringar men står sig genom perioden. Det finns flera exempel på gemensamma drag: invandringen av de första människorna efter istiden, vikingatiden får mest utrymme under järnåldern, bronsåldern behandlas snabbt och översiktligt. Nationen och nationalismen är i förgrunden i början av perioden medan familjen, kvinnor, barn och trälar får mer utrymme närmare millennieskiftet,

vilket överensstämmer med både läroplaner och samhällsförändringar.

Resultaten från licentiatuppsatsen blir intressanta när de läggs ihop med författarens resultat från studien av undervisningsfilmer från samma period. I artikeln "Prehistory in 100 Years of Educational Films: Representations of Gender Roles and Relations in Swedish Schools" undersöks precis som i licentiatuppsatsen hur den arkeologiska forskningen avspeglas i undervisningsfilmerna.

Första filmen, *Stenåldersmannen*, är från år 1919 och den sista filmen, *Arkeologens dotter*, är från år 2018. Artikeln vill undersöka förändring och kontinuitet i filmerna. Förändring och kontinuitet är historiedidaktiska begrepp men de definieras inte, vilket måhända inte heller är nödvändigt. Till det kommer också ett genusperspektiv. Filmerna undersöks också utifrån deras pedagogiska perspektiv, akademiskt perspektiv samt hur de skulle utbilda och påverka (Fuchs et al., 2006). Precis som läroböckerna är undervisningsfilmerna att betrakta som kulturella artefakter och det är tydligt att filmerna avspeglar den synen på kön och könsroller som gällde när filmerna gjordes. De arkeologiska kunskaperna släpar efter innan de kommer in i filmerna, precis som i läroböckerna. Samma kanon tycks vara rådande i filmer som i läroböckerna.

I den sista artikeln som ingår i avhandlingen studeras vår nutid och det som undersöks är elever uppvisningar av historisk empati i samband med ett besök vid Vitlycke i Tanum. "Prehistoric history in Swedish primary school education: pupils' expression of empathy after visiting a cultural heritage site". Historisk empati menar Almqvist Nielsen omfattar både kognitiva och känslomässiga dimensioner och behövs för elevernas

utveckling. Den teoretiska grunden för historisk empati hämtas från Edacott och Brooks (2013), Barton och Levstik (2004) och Cooper (1995) och artikeln utgår ifrån och bekräftar deras definitioner av begreppet. Resultaten baseras på intervjuer med 38 elever efter de besökt Vitlycke och bronsåldersbyn.

I denna artikel framgår att eleverna är i början på sin utveckling av historisk empati men uppskattar mycket besöket vid bronsåldersbyn och hållristningarna. Besöket bedöms också kunna utveckla den historiska empatin hos barnen, framförallt då flera dimensioner av historisk empati kan samspela. En länk mellan studierna är att flera av eleverna sett *Arkeologens dotter* som förekom i den föregående artikeln. Även i denna studie blir det kulturella minnet och förmedlandet av förhistorien tydligt, i detta fall genom att återskapa en förhistorisk by.

Kappan till studien är tämligen omfattande och här återkommer det breda grepp om ämnet som nämndes i början men också de gemensamma dragen mellan studierna. Film i undervisningen och hur den har behandlats i debatt och läroplaner under undersökningsperioden presenteras omsorgsfullt och intressant, likaså undervisning utanför skolan. Båda genomgångarna ger ett perspektiv på deras roll som kulturarv och hur barnen ska uppfostras till att vårda detta kulturarv. Tidigare forskningsavsnittet visar att det inte bara i Sverige som äldre könsnormer reproducerades i läroböckerna samt att läroböcker inte alltid var uppdaterade med den senaste forskningen vilket ger ytterligare tyngd till Almqvist Nilsens studie. Samma gäller för avsnittet om tidigare forskning om film i undervisningen. I den tidigare forskningen om platsbesök i undervisningen påvisas att det ger ett mervärde till

undervisningen men är ett komplement till undervisningen.

I teoridelen utvecklas begreppet historiekultur som en av de bärande bjälkarna i sammanläggningsavhandlingen. Begreppet historiekultur definieras som: de ”artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder påtagliga möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid” med ett citat från Aronsson (2002) med en fördjupning i Rüsens (2004) tre dimensioner av historiekultur: kognitiv, estetisk och politisk. Ytterligare två dimensioner, en moralisk och en religiös beskrivs i senare texter men väljs här bort, varför det sker hade varit intressant att veta (Rüsen 2017).

Genus är ett annat bärande begrepp i avhandlingen och definitionen hämtas främst från Hirdman (1988) och hennes tvåkönsmodell. Hur arkeologi blir, med hjälp av pedagogik, undervisningsinnehåll definieras med hjälp av Popkewitz (2002) och Gerickes (2022) begrepp om transformation. Transformation definieras som en integrerad process där specialiserad kunskap, utvecklad inom ämnesdiscipliner omformas till kunskap som är lämplig för utbildningsmiljöer. Almqvist Nielsen använder begreppet *powerfull knowledge*. Detta är ett mycket intressant resonemang som gärna hade fått ta större utrymme, även om detta skulle göra avhandlingen mer allmän-didaktisk.

Ett viktigt bidrag som denna avhandling lämnar, är att den uppmärksammar betydelsen av att arkeologins roll i historieämnet behöver lyftas fram, inte minst för att de lärare som ska undervisa om detta. En arkeologididaktik och tätare band mellan arkeologer och undervisning förs fram som lösningar på problemet med att undervisningen

för de yngsta barnen inte alltid är i takt med forskningen. En lösning som jag applåderar. Vi historiedidaktiker borde både bjuda in och kanske maka lite på oss rörande förhistoria. Samt även uppmärksamma denna del av undervisningen mer i vår forskning.

Avhandlingens styrka, som också ibland blir en ringa svaghet, är det breda anslaget i att vara utbildningsvetenskaplig, historiedidaktisk, utbildningshistorisk och med ett genusperspektiv. Ibland blir gör det att alla ingående delar som utlovas inte helt blir representerade på ett sätt som en pedant skulle önska, men det breda anslaget är välkommet. Det behövs studier där historiedidaktiken och utbildningshistoria är sammanflätade. De är i mitt tycke, två sidor av samma mynt, särskilt när skolämnet historia som studeras, då kan vi inte ha den ena utan den andra.

Referenser

- Aronsson, Peter. "Historiekultur, politik och historievetskap i Norden." *Historisk Tidskrift* (2002): 189–208.
- Barton, Keith C., and Linda S. Levstik. *Teaching History for the Common Good*. New York: Routledge, 2004.
- Cooper, Hilary. *History in the Early Years*. London: Routledge, 1995.
- Endacott, Jason L., and Sarah Brooks. "An Updated Theoretical and Practical Model for Promoting Historical Empathy." *Social Studies Research and Practice* 8, no. 1 (2013): 41–58.
- Fuchs, Eckhardt, Agnes Bruch, and Maren Annegarn-Gläß. "Introduction: Educational Films: A Historical Review of Media Innovation in Schools." *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 8, no. 1 (2016): 1–13.
- Gericke, Niklas, Brian Hudson, Christina Olin-Scheller, and Martin Stolare. "Researching Powerful Knowledge and Epistemic Quality across School Subjects." In *International Perspectives on Knowledge and Curriculum: Epistemic Quality Across School Subjects*, 1–16. 2022.
- Hirdman, Yvonne. "Genussystemet: Reflektioner kring kvinnors sociala underordning." *Tidskrift för Genusvetenskap* 9, no. 3 (1988): 49–63.
- Karlsson, Klas-Göran. "Historia, historiedidaktik och historiekultur: Teori och perspektiv." In *Historien är närvarande: Historiedidaktik som teori och tillämpning*, edited by Klas-Göran Karlsson and Ulf Zander, 13–89. Lund: Studentlitteratur, 2014.
- Popkewitz, Thomas S. "How the Alchemy Makes Inquiry, Evidence, and Exclusion." *Journal of Teacher Education* 53, no. 3 (2002): 262–67.
- Popkewitz, Thomas S.. "The Alchemy of the Mathematics Curriculum: Inscriptions and the Fabrication of the Child." *American Educational Research Journal* (2004).
- Popkewitz, Thomas S.. "What Is 'Really' Taught as the Content of School Subjects? Teaching School Subjects as an Alchemy." *The High School Journal* 101, no. 2 (2018).
- Popkewitz, Thomas S.. "The Paradoxes of Practical Research: The Good Intentions of Inclusion That Exclude and Abject." *European Educational Research Journal* 19, no. 4 (2020).
- Rüsen, Jörn. *Berättande och förnuft: Historieteoretiska texter*. Göteborg: Daidalos, 2004.
- Rüsen, Jörn. *Evidence and Meaning: A Theory of Historical Studies*. New York: Berghahn Books, 2017.
- Skolverket. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet: Lgr22*. Stockholm: Skolverket, 2022.

Karin Bergman Rimbe
Mälardalens universitet
karin.bergman.rimbe@mdu.se